

PUBLIKACIJOS

G. MINIOTAITĖ

SOCIALINIO TEISINGUMO TEORIJA

Amerikiečių filosofo Džono Rolso knyga „Teisingumo teorija“ (1971 m.) jau antras dešimtmetis užima pagrindinę vietą tarp publikacijų socialinės filosofijos klausimais¹. Neseniai pasirodė dešimtas šios knygos leidimas, jai skirtų recenzijų, straipsnių, monografių skaičius artėja prie trijų šimtų². Harvardo universiteto profesorius Dž. Rolsas (g. 1921 m.) lyginamas su Dž. Loku, I. Kantu, A. Smitu, H. Sidžviku, Dž. S. Miliu ir kitais klasikinės Vakarų filosofijos atstovais. Amerikiečių sociologo D. Belo nuomone, Rolso idėjos turės likusiam XX a. laikotarpiui tokią pat reikšmę, kokią XIX a. turėjo Smito ir Loko idėjos.

Galima be galo tęsti liaupsinančius atsiliepimus apie Rolso „Teisingumo teoriją“, tačiau tai turbūt nepaaiškins, kodėl šiai nemažos apimties, parašytai griežtu akademinio stiliumi knygai taip daug dėmesio skiria įvairiausių mokslų atstovai bei visuomenės veikėjai. Pamėginsime trumpai supažindinti su pagrindinėmis Rolso koncepcijos idėjomis. „Teisingumo teorija“ kol kas vienintelė Rolso monografija, nors jo pirmos publikacijos pasirodė penktame dešimtmetyje. Tai straipsniai „Dvi taisyklės koncepcijos“ (1955 m.), „Teisingumas kaip sąžiningumas“ (1958 m.), „Teisingumo jausmas“ (1963 m.) ir kiti³.

Ankstyvieji Rolso darbai metodologinėmis nuostatomis bei tyrimo problematika artimiausi analitinei etikai, tiksliau — „gerų pagrindų“ („good reasons“) mokyklai, atstovaujamai S. Tulmino, K. Bajerio, G. Eikeno ir kitų. Šios mokyklos atstovai, tirdami kasdieninę dorovės kalbą, formuoja pagrindines etinio argumento charakteristikas.

„Teisingumo teorijoje“ Rolsas peržengia nagrinėjamų analitinėje etikoje problemų ribas, grįždamas prie klasikinėje dorovės filosofijoje iškeltų klausimų. Savo knygoje jis paliečia daugybę aktualių etikos

¹ Rawls J. A theory of justice.—Cambridge, 1971.

² Žr. Barry B. The liberal theory of justice.—Oxford, 1973; Wolff R. Understanding Rawls.—Princeton, 1977; Schaefer L. D. Justice or tyranny? A Critique of John Rawls's theory of justice.—New York, 1979.

³ Žr. Rawls J. Two concepts of rules.—In: The philosophical review, 1955, vol 64, p. 3—32; Justice as fairness.—In: The philosophical review, 1958, vol 67, p. 164—194; The sense of justice.—In: The philosophical review, 1963, p. 281—305.

problemų (etikos ir dorovinės praktikos, etikos ir politinės filosofijos santykio klausimus, dorovinio auklėjimo problemas, racionalumo ir dorovingumo santykį ir kitas), tačiau svarbiausias Rolso tikslas — suformuluoti ir pagrįsti visuomenės teisinės, politinės bei ekonominės veiklos dorovingumo kriterijų — teisingumo principus. Būtent šiuos fundamentalius klausimus (teisingumo principų turinio analizę bei dorovinių principų pagrindimo problemą) panagrinėsime kiek detaliau.

Rolsas kuria distributyvinę socialinio teisingumo koncepciją. Tokio pobūdžio koncepcijose formuluojamas teisių ir pareigų bei visuomeninių gėrybių (materialinių vertybių, įvairių socialinių privilegijų ir t. t.) teisingo paskirstymo kriterijus. Rolso teorijoje pagrindinis vertinimo objektas yra „visuomenės bazinė struktūra“. Tai socialinių institucijų veikla minėtose sferose. Visuomenės bazinės struktūros dorovingumo kriterijus yra du teisingumo principai. Pirmas principas reikalauja lygaus teisių ir pareigų paskirstymo. Antras principas apima materialinių ir dvasinių gėrybių paskirstymo klausimus. Jį galima apibūdinti kaip nelygybės reguliavimo principą. Socialinė ir ekonominė nelygybė doroviškai pateisinama, jei ji reguliuojama tokiu būdu: a) kad būtų naudingesnė blogiau aprūpintiems piliečiams ir b) kad apimtų visas socialines pozicijas sąžiningos galimybių lygybės sąlygomis ⁴.

Rolsas savo koncepciją apibūdina kaip „tinkamiausią demokratinės visuomenės dorovinį pagrindą“ ⁵. Jis pabrėžia, kad egzistuojantis dorovinis pagrindas (jo požiūriu, tai utilitarizmo etika) neatitinkas žmonių dorovinių įsitikinimų, tuo tarpu jo teorija, būdama „sava dvasia grynai kantinė“, yra įtikinama alternatyva utilitaristiniam teisingumo apibrėžimui ⁶.

Pirmuoju principu išreikštas socialinio teisingumo supratimas iš esmės nesiskiria nuo Dž. Loko, I. Kanto, Dž. S. Milio ir kitų klasikinės socialinės filosofijos atstovų požiūrių. Originalesnis yra antrasis teisingumo principas, ypač jo „a“ dalis, vadinama skirtumo (difference) principu.

Paprastai distributyvinėse teisingumo koncepcijose individo vieta visuomenėje (jo dalis visuomeninių gėrybių paskirstyme) doroviškai pateisinama asmeniniais *nuopelnais* (lot. meritum), indėliu į visuomeninio gėrio realizavimą. Rolso požiūriu, tokio tipo koncepcijose (tipiškas pavyzdys — utilitarizmas) vardan kokios nors gėrio, tobulumo idėjos ignoruojami asmenybės interesai; pavyzdžiui, vergija antikinėje visuomenėje gali būti pateisinta filosofijos ir meno klestėjimu ⁷. Rolsas asmeninio nuopelno nelaiko pakankamu doroviniu materialinių ir dvasinių vertybių paskirstymo pagrindu. Žmonių socialinė pozicija priklauso nuo daugelio, anot Rolso, „natūralių ir socialinių atsitiktinumų“ (lyties, fizi-

⁴ Rawls J. A theory of justice, p. 83.

⁵ Ten pat, p. VIII.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat, p. 325.

nio patrauklumo, šeimos, šalies ir t. t.). Įvairiausios, nuo asmenybės nepriklausančios, dorovinių vertybių atžvilgiu atsitiktinės aplinkybės gali turėti lemiamą įtaką individo galimybėms „nusipelnyti“ savo vietą visuomenėje. Todėl Rolsas siūlo nuopelno idėją pakeisti kompensacijos idėja; būtent tokia skirtumo principo prasmė. Taigi, teisingas paskirstymas — tai toks paskirstymas, kai visuomenės institucijų veikloje pirmiausia atsižvelgiama į neturtingųjų interesus, kompensuojant jų blogesnę padėtį įvairiomis socialinėmis reformomis, subsidijomis ir t. t. Jis turi būti orientuotas ne į galimybių, o į rezultato lygybę.

Rolso koncepcijoje nesunku išvelgti „visuomeninės gerovės“ ir kitų šiuolaikinių socialinių teorijų atgarsius, nors jis pats mano, kad teisingumo principai yra universalios pobūdžio, kad tai bet kurios visuomenės, apibūdinamos darbo pasidalijimo, „visuomenės bazinės struktūros“ veiklos dorovingumo kriterijus. Rolso idėjos artimos JAV socialinėms-politinėms aktualijoms. Tai matyti iš to, kaip jo koncepciją įvertina „naujos amerikiečių ideologijos“ kūrėjai.

Po septintojo dešimtmečio JAV humanitarinių mokslų ir kultūros socialinės-politinės krizės išryškėjo tendencija ieškoti naujų dvasinių vertybių. Etikoje tai pasireiškia perėjimu nuo analitinės etikos prie normatyvinės, sociologijoje — reideologizacija, mene — humanitarinio idealo problemos iškėlimu ir pan. Sociologų G. Lodžo („Nauja amerikiečių ideologija“. 1975 m.), D. Belo („Kultūriniai kapitalizmo prieštaravimai“. 1976 m.) darbuose⁸ teigiama, kad amerikiečių ideologija, kurios filosofinį pagrindą sudaro Dž. Loko, A. Smito, T. Džefersono idėjos, neatitinka pasikeitusios socialinės tikrovės; todėl būtina nauja vertybių sistema, kuri įveiktų atotrūkį tarp to, „kas skelbiama ir kas praktikuojama Amerikoje“⁹. Būtent Rolso teisingumo teorijai pripažįstamas šios naujos vertybių sistemos filosofinio pagrindimo vaidmuo. Jo koncepcija — tai „tiltas tarp teisingumo ir šiuolaikinės Vakarų civilizacijos tikrovės“¹⁰. Nemažėjantį dėmesį „Teisingumo teorijai“ iš dalies turbūt galima paaikškinti jos ideologiniu aktualumu. Rolsas ne tik formuluoja normatyvinius principus, bet ir sprendžia jų racionalaus pagrindimo problemą. JAV dorovės filosofijoje dar šeštajame dešimtmetyje vyravo (sprendžiant pagal publikacijų skaičių) analitinė etika, kurioje iš esmės atsiribojama nuo normatyvinių etikos klausimų. Šiuolaikinė nemarksistinė etika metodologinėmis nuostatomis artimiausia I. Kanto dorovės filosofijai. Būtent iš kantinio teorinio ir praktinio proto supriešinimo daroma išvada, kad etika tiek mokslinė disciplina, kiek ji tiria tam tikrą objektyvuotą realybę (dorovinius teiginius ar dorovinių elgesį), tačiau ji negali pagrįsti (ir neturi į tai pretenduoti) konkrečios dorovinės pozicijos pasirinkimo. Tokia nuostata, vedanti prie dorovinio reliatyvizmo, susilaukė ypač ašt-

⁸ Žr. Lodge G. The new American ideology.— New York, 1975; Bell D. The cultural contradictions of capitalism.— New York, 1976.

⁹ Lodge G. The new American ideology, p. 150.

¹⁰ Ten pat, p. 176.

rios kritikos šeštajame dešimtmetyje¹¹. Nenuostabu, kad Rolso koncepcija, mėginanti įveikti beveik visai XX a. nemarksistinei etikai būdingą dorovės ir mokslo supriešinimą, vertinama kaip „didžiosios klasikinės neskeptinės pozicijos atgaivinimas“¹².

Tai gana tiesioginis „atgaivinimas“. Rolsas iš esmės remiasi tradiciniėmis socialinės sutarties teorijomis, papildydamas jas šiuolaikine politine ekonomija, sprendimų priėmimo teorija (decision theory) ir dorovės psichologija. „Mano tikslas — pateikti teisingumo koncepciją, kuri apibendrina ir pakelia į aukštesnį abstrakcijos lygį žinomą socialinės sutarties teoriją, esančią Loko, Ruso, Kanto kūrinuose“, — rašo Rolsas¹³. Jo požiūriu, socialinės sutarties idėja gali būti panaudota grindžiant ne tik teisingumo principus, bet ir kitas etines vertybes.

Doroviniai principai esą pagrįsti, jeigu jie yra racionalių ir laisvų žmonių hipotetinio pasirinkimo, vykstančio dorovingomis sąlygomis, rezultatas. Sąlygų dorovingumą turi garantuoti pradinė pasirinkimo pozicija, kurios apibūdinimui Rolso koncepcijoje tenka pagrindinis teorinis krūvis. Faktiškai „pradinė pozicija“ savo reikšme prilygsta „natūralios būsenos“ abstrakcijai klasikiniuose visuomeninės sutarties teorijose.

Apibūdinamas „pradinę poziciją“, Rolsas remiasi dorovingumo samprata, įprasta šiuolaikinėje etikoje. Jos esmė išreiškta I. Kanto teiginyje, kad dorovinėje situacijoje žmogus „pavaldus tik savo paties ir vis dėlto visuotiniam dėsniui“¹⁴, t. y. pradinė pozicija turi garantuoti pasirinkimo rezultato autonomiškumą ir visuotinumą.

Kad pasirinkimo rezultatas nebūtų sąlygotas asmeninių ar grupinių interesų, būtina neutralizuoti „nedorovinius veiksnius“. Įvedamas priešingos pradinėje pozicijoje informacijos apribojimas. „Rinkėjai“ nežino savo padėties visuomenėje, individualių savybių, teikiančių pranašumo kitų atžvilgiu. Taip pat jiems nežinoma visuomenės, kurios teisingumo principai renkami, socialinė struktūra (žinoma tik, kad toje visuomenėje egzistuoja būtinybė reguliuoti konfliktus, kylančius, sprendžiant paskirstymo problemas). Tokiu būdu siekiama, kad kiekvienas renkantis asmuo atstovautų visai žmonijai. Taip apibūdintas rinkėjas, Rolso nuomone, neišvengiamai tapatins save su „fortūnos nuskriaustaisiais“ ir pasirinks principus, kurie pirmiausia atsižvelgia į jų interesus (t. y. Rolso suformuluotus teisingumo principus)¹⁵.

¹¹ Amerikiečių filosofas B. Danemas knygoje „Etika gyva ir mirusi“ pažymi, kad dėl XX a. tragedijų kaltas „etinės teorijos krachas“. Būtina „atkurti etiką“, bet ne kaip abstraktų mokslą, o praktinę, susijusią su realiu gyvenimu disciplina. — *Dunham B. Ethics dead and alive.* — New York, 1971.

¹² *Hampshire S. A new philosophy of just Society.* — New York review of books, 1972, February 24, p. 34.

¹³ *Rawls J. A theory of justice*, p. 11.

¹⁴ *Кант И. Соч., т. 4, ч. 1, с. 319.*

¹⁵ Susidariusią pradinę pozicijoje pasirinkimo situaciją Rolsas apibūdina ir lošimų teorijos terminais. Anot jo, tai situacija, kurioje gali būti taikoma maksimino taisyklė (maksimalus minimalių sąlygų išnaudojimas). Tokiu atveju Rolso suformuluoti teisingumo principai — tai tokie principai, kuriuos pasirenka žmogus visuomenės, kurioje jam skiria vietą ne draugas, o priešas, charakteristikai. — *Zr. Rawls J. A theory of justice*, p. 152.

Rolsas, charakterizuodamas rinkėją pradinėje pozicijoje, ypač pabrėžia, kad jis neturi savo gėrio koncepcijos, nes pasirinkimas, sąlygotas individualaus supratimo apie gėrį, netektų visuotinumui. Tokiu atveju iškyla klausimas, kokiais motyvais remiasi šis hipotetinis rinkėjas. Pagal Rolso duotą apibrėžimą,—tai laisvas, racionalus (sugebantis efektyviai siekti pasirinkto tikslo) žmogus. Tačiau kokį tikslą gali turėti tokia istoriškai neapibrėžta, netekusi visų individualių savybių abstrakcija?

Sprendamas šią problemą, Rolsas racionalaus žmogaus sampratą „pradinėje pozicijoje“ papildė pirminių vertybių siekimu, t. y., atsisakydamas pradinės nuostatos, suteikia jam tam tikrą supratimą apie gėrį. Pirminės vertybės sudaro laisvės ir teisės, valdžia ir galimybės, pajamos ir turtas¹⁶. Kadangi pirminių vertybių siekimas įeina į „žmogaus apskritai“ charakteristiką, tai, Rolso požiūriu, jų sąlygotas pasirinkimas išlieka visuotinis, o pasirinkimo rezultatas išreiškia „mąstymo ir jutimo formą, kurią tik ir gali priimti pasaulyje racionalus žmogus“¹⁷.

Rolso tikslas — pagrįsti universalius normatyvinius principus, kurie atlieka **bet kokios** socialinės struktūros moralumo kriterijaus vaidmenį. Pradinė pozicija — tai savotiška Kanto išskirtų moralumo požymių (autonomiškumo ir visuotinumui) procedūrinė rekonstrukcija. Rolsas pradinę poziciją lygina su neutraliu „Archimedo tašku“, garantuojančiu „gryną“ moralinį vertinimą.

Ar pavyko Rolsui „pradinės pozicijos“ charakteristikoje pasiekti hipotetinio pasirinkimo neutralumo (konkrečių istorinių sąlygų atžvilgiu)? „Pirminių vertybių“ turinys rodo, kad nepavyko. Rolso koncepcijoje, kaip ir visose hipotetinio pasirinkimo teorijose, dorovinis pasirinkimas „pradinėje pozicijoje“ sąlygotas tam tikrų vertybinių prielaidų. Tai akivaizdžiai iliustruoja „rinkėjo“ charakteristiką, kurioje pagrįstos privatiniais santykiais visuomenės vertybės pateikiamos kaip „žmogaus apskritai“ požymiai. Faktiškai Rolsas grįžta prie natūralistinio moralinių principų pagrindimo, būdingo ikikantinei etikai (švietėjų, D. Hiūmo moralės filosofijai). Jo pretenzijos sukurti „savo dvasia grynai kantinę“ koncepciją nepasiteisino; tai nenuostabu, nes tie teoriniai sunkumai, su kuriais susiduria šiuolaikinė nemarksistinė etika, iš dalies yra sąlygoti nuoseklaus I. Kanto metodologinės pozicijos vystymo.

Apskritai Rolso teisingumo teorija reikšminga ne tiek pasiektais rezultatais¹⁸, kiek iškeltomis problemomis, bendra pozityvia dorovinių klausimų atžvilgiu nuostata.

¹⁶ Ten pat, p. 92.

¹⁷ Ten pat, p. 587.

¹⁸ Amerikiečių filosofas R. Vulfas monografijoje, skirtoje Rolso teisingumo teorijos analizei, vertina ją kaip ideologiją, pateikiančią save neutralios analizės forma.—*Žr. Wolff R. Understanding Rawls, p. 195.*